

Jerzy Kielbik, Grzegorz Świdorski

"Mittelalterliche Architektur im Preussenland. Untersuchungen zur Frage der Kunstlandschaft und -geographie", Christofer Herrmann, Petersberg 2007 : [recenzja]

Komunikaty Mazursko-Warmińskie 3, 437-440

2009

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

omawiali Józef Śliwiński²⁷ oraz Marek Radoch²⁸. Natomiast Joachim Zdrenka zanalizował i wydał treść wybranych fragmentów z *Księgi cudów św. Teobalda*²⁹ (nieдоступnej w bibliotekach polskich). W sumie na łamach 14 numerów prawie 80 badaczy opublikowało około 247 artykułów, polemik, wydawnictw źródłowych. Oprócz tego w każdym tomie mamy *Wstęp* od Redaktora Błażeja Śliwińskiego.

Studia z dziejów średniowiecza mają wszelkie podstawy do tego, aby aspirować do miana swoistego przeglądu aktualnych tematów badawczych mediewistów Polski północnej. Mają znaczny udział w prezentowaniu wyników badań średniowieczników także innych ośrodków naukowych w Polsce i kilku zagranicznych, np. z Grodna³⁰. To, że omawiany periodyk nadal ukazuje się regularnie jest niewątpliwie zasługą jego długoletniego Redaktora prof. zw. dr. hab. Błażeja Śliwińskiego³¹. Oczekujemy zarazem kolejnych tomów z tej serii, wnoszących do obiegu naukowego wiele wartościowych opracowań.

Na zakończenie warto wspomnieć jeszcze o szacie graficznej oraz objętości poszczególnych roczników (ujednoliconej od nr. 11 z 2005 r.). Na uwagę zasługują zwłaszcza pierwsze strony okładek, gdzie umieszczano rozmaite kolorowe ilustracje – sceny z życia, np. polowanie na dziką (nr 13) czy Archanioł Michał walczący ze smokiem (nr 14). Jeśli chodzi o objętość poszczególnych tomów, to nr 1 z 1994 r. liczył 258 stron (najcieńszy rocznik), zaś nr 14 z 2008 r. – aż 644 strony (dotąd najgrubszy); wcześniejszy nr 11 z 2005 r. obejmował 543 strony. Przeważały zatem tomy dość pokaźne objętościowo.

Agnieszka Michno

Christofer Herrmann, *Mittelalterliche Architektur im Preussenland. Untersuchungen zur Frage der Kunstlandschaft und – geographie*, Studien zur internationalen Architektur – und Kulturgeschichte 56, Michael Imhof Verlag, Petersberg 2007, ss. 816.

W serii „Studien zur internationalen Architektur- und Kulturgeschichte” niemieckiego wydawnictwa Michael Imhof ukazała się praca poświęcona średniowiecznej architekturze murowanej z obszaru Prus. Książka ta w doskonały sposób wpisuje się w dostrzegany w ostatnich latach wyraźny wzrost zainteresowania naukowego tą tematyką. Jednak w przeciwieństwie do wielu opracowań poświęconych średniowiecznej architekturze murowanej z obszaru Prus, praca Herrmanna ujmuje ten temat niemal całościowo.

Nim odniesiemy się do treści pracy Christofera Herrmanna, kilka uwag należy poświęcić jej stronie edytorskiej. Książka jest pod tym względem niewątpliwie znakomita: dobrej jakości papier, tekst rozmieszczony w dwóch szpaltach, bardzo dobrej jakości zdjęcia i ryciny (za-

²⁷ J. Śliwiński, *Pieniężne zapomogi dla pogorzalców w państwie krzyżackim w Prusach (w świetle księgi podskarbiego malborskiego z lat 1399–1409)*, nr 10, Malbork 2004, ss. 295–304; idem, *Kilka uwag do kontaktów opactwa pelplińskiego z Zakonem Krzyżackim za rządów Konrada i Ulryka von Jungingen (1393–1410)*, nr 8, Gdańsk 2002, ss. 241–252.

²⁸ M. Radoch, *Tabliczki wotywnie wielkich mistrzów Zakonu Krzyżackiego Konrada i Ulryka von Jungingen dla kościołów w Prusach (w świetle księgi podskarbiego malborskiego z lat 1399–1409)*, nr 10, Malbork 2004, ss. 163–172.

²⁹ J. Zdrenka, *Święty Teobald pomocnikiem w potrzebie mieszkańców Pomorza i Prus w średniowieczu*, nr 10, Malbork 2004, ss. 391–412.

³⁰ H. Siemianczuk, *Księstwo Wiesława Briaczysławicza „Czarodzieja”*, nr 7, Gdańsk 2000, ss. 169–180.

³¹ Z okazji zaś Jego minionego już jubileuszu trzydziestolecia pracy naukowo-dydaktycznej składamy Mu najlepsze życzenia *ad multos annos!*

równy współczesny, jak i archiwalny). Wszystkie te elementy, w bardzo istotny sposób, ułatwiają korzystanie z tego opracowania.

Praca Herrmanna, oparta na bogatej bazie źródłowej, przedstawia w kompleksowy sposób temat średniowiecznej murowanej architektury z obszaru Prus, reprezentowanej przez obiekty świeckie, jak i sakralne. Badacz skoncentrował uwagę na kwestiach powstawania i rozprzestrzeniania się poszczególnych typów i form budowli murowanych oraz sposobu ich dekoracji. Ponadto poddał analizie rodzaje wykorzystywanych materiałów i technik budowlanych, jak również sposoby finansowania i organizacji prac budowlanych. W pracy pominięte zostały zagadnienia związane z konstrukcjami więźb dachowych i belkowań do zawieszania dzwonów oraz wystroju malarskiego pomieszczeń i wyposażenia kościołów, o czym pisze sam autor (s. 9). Na szczególną uwagę zasługuje ujęcie w omawianej książce problematyki kościołów parafialnych, stanowiących niemal 60% wszystkich budowli, dotychczas słabo opracowanych przez historyków sztuki.

Opracowanie składa się z dwóch zasadniczych części – analitycznej (ss. 7–314) i katalogu (ss. 315–797). Część analityczna została podzielona na siedem rozdziałów.

Rozdział pierwszy ma charakter wprowadzający. Ch. Herrmann zapoznaje czytelnika z historią ziem pruskich od XIII w., z dziejami rozwijającego się tu osadnictwa, by następnie nanieść na powstały obraz polityczno-ekonomiczny tego terytorium interesujące go obiekty architektoniczne. W tej części pracy autor omawia także zagadnienia metodologiczne oraz prezentuje czynniki decydujące o specyfice powstałych tutaj typów budowli. Jak zauważa, punkt ciężkości rozprawy położony został na typologicznej analizie budowli oraz formach ich dekoracji.

W drugim rozdziale, zatytułowanym *Kunstlandschaft, Kunstgeographie und Kolonialkunst – grundsätzliche und methodische Überlegungen*, autor podjął próbę przedstawienia różnorodnych koncepcji postrzegania mechanizmów powstawania i kształtowania architektury na terenie Prus. W tym celu Herrmann sięgnął do prac autorów polskich i niemieckich z zakresu historii sztuki, podejmujących badania nad problematyką krajobrazu sztuki, geografii sztuki i sztuki kolonialnej. W dalszej części tego rozdziału autor przeszedł do opinii badaczy na temat form i treści architektury z obszaru Prus. Na zakończenie poddał ocenie sens współczesnego wykorzystywania metody geografii sztuki przy badaniu m.in. architektury.

Kolejna partia książki poświęcona została w całości analizie historii dotychczasowych badań średniowiecznej architektury murowanej z obszaru Prus. Autor omawia oddzielnie badania niemieckie, wskazując główne prace, badaczy i kierunki badań, a następnie powtarza to w stosunku do badań polskich. Przeprowadzona w ten sposób analiza stanu badań pozwoliła Herrmannowi wskazać silnie zarysowane aspekty narodowe zarówno w opracowaniach polsko, jak i niemieckojęzycznych. Oddziaływanie tego czynnika zaowocowało różnym odnoszeniem się do tych samych obiektów. Kiedy np. w opracowaniach polskich były one przejawami kultury ludowej, to dla historyków niemieckich stawały się dziełami chłopów niemieckich (s. 45).

Kwestie czysto merytoryczne porusza rozdział czwarty *Auswertung der typologischen Merkmalen*. Autor rozpoczął od przedstawienia liczbowego obiektów i ich rozmieszczenia geograficznego. Zaprezentował również ich stan zachowania z ukazaniem zróżnicowania geograficznego. Dalej Herrmann przeprowadził analizę powstawania w czasie poszczególnych budowli murowanych, dzięki czemu określił okres największej koniunktury budowlanej przypadającej na drugą połowę XIV w. Ponadto tego typu analiza pozwoliła ustalić m.in., że po 1410 r. na terenie ziem pruskich nie powstały już nowe zamki murowane. Autor przeprowadził także interesującą analizę w zakresie założeń architektonicznych. Kościoły podzielił na cztery zasadnicze typy: 1) nawowy (salowy) – Langhaus (Saalbau); 2) nawowy z prezbiterium (Langhaus – Chor); 3) na-

wowy z wieżą (Turm – Langhaus); 4) nawowy z prezbiterium i wieżą (Turm – Langhaus – Chor), zestawiając je pod względem ilościowym oraz analizując poszczególne ich elementy (s. 54 i n.). Podobnej analizie zostały poddane także zamki i ratusze. Autor zauważył brak prostej zależności pomiędzy wielkością ratusza a miasta (s. 86). Od tej, wydawałoby się jasnej, korelacji istniały wyjątki. Ratusze w Lidzbarku Warmińskim i Orniecie były dłuższe od tego, który zbudowano w Starym Mieście Braniewie.

Oprócz analizy form i typów architektury, autor omówił również detale architektoniczne, materiały i techniki budowlane.

Niezwykle ważne zagadnienie podjął Herrmann w rozdziale piątym *Bauorganisation (Bauherr, Handwerker, Kosten und Finanzen)* (ss. 120–156). Omawia sposoby wznoszenia budowli, stosowane techniki i materiały budowlane, a przede wszystkim kwestie finansowania prac budowlanych. Prezentuje koszty budowy zamku w Ragnecie, jak również modelowe nakłady na budowę niewielkiego kościoła parafialnego z około 1400 r.

Rozdział szósty, zatytułowany *Entwicklung, Ableitung und Interpretation der Bau- und Dekorformen*, poświęcony został poszukiwaniu źródeł średniowiecznej architektury murowanej z obszaru ziem pruskich, jej nawiązań oraz interpretacji rozwiązań architektonicznych.

W rozdziale siódmym, zamykającym część analityczną, Herrmann przeprowadził analizę rozwoju architektonicznego poszczególnych typy budowli: zamki – wczesne zamki, klasyczne konwentualne, urzędnicze zakonu krzyżackiego, pałac wielkiego mistrza zakonu krzyżackiego, biskupie i kapitulne; budowle sakralne – katedry, kościoły parafialne, kościoły miejskie, kościoły wiejskie, ratusze. W dalszej części rozdziału autor skoncentrował się na specyfice architektury omawianego obszaru, podejmując następujące zagadnienia: krajobraz architektoniczny na terytorium władztwa warmińskiego, fazy stylów średniowiecznej architektury z ziem pruskich, proces wykształcenia się regionalnej odrębności w architekturze z terenu Prus.

Rozwinięciem i uzupełnieniem części teoretycznej pracy jest katalog, w którym autor w porządku alfabetycznym omówił poszczególne budowle murowane z obszaru Prus.

Pracę kończą słownik nazw miejscowości w układzie niemiecko-polsko/rosyjsko/estońsko/łotewskim i polsko/rosyjsko/estońsko/łotewsko-niemieckim, indeks miejscowości i bibliografia.

W recenzowanej pracy autor nie ustrzegł się kilku błędów i niedociągnięć. Dość uciążliwym błędem powielanym wielokrotnie w bibliografii jest unikanie podawania miejsca zdeponowania i ewentualnych sygnatur opracowań archiwalnych określanych jako maszynopisy. W przypadku archiwalnych rycin i zdjęć wykorzystanych w katalogu autor nie podaje ich sygnatur.

Zastrzeżenia budzi także mapa zamków biskupich i kapitulnych na terenie Prus (Abb. 288, s. 251). Zastanawia sposób określenia funkcji poszczególnych zamków biskupich jako: rezydencje biskupów, siedziby urzędników biskupich. Stosując powyższe kryteria podziału, zamki z terytorium władztwa warmińskiego w Braniewie, Orniecie, Lidzbarku Warmińskim, Jezioranach, Reszlu, Biskupcu i Barczewie należałoby oznaczyć jako zamki biskupie o funkcji rezydencji oraz jako zamki biskupie siedziby urzędników¹. Wynika to z faktu, że każdy zamek biskupi na tym terytorium spełniał funkcję czasowej rezydencji biskupa, a jeden z nich funkcję stałej siedziby, w wyjątkowych sytuacjach miały one spełniać także funkcję siedziby kapituły warmińskiej. Ponadto każdy zamek biskupi stanowił siedzibę urzędników biskupich. Od drugiej połowy XIII w. do 1772 r.

¹ Por. M. Jarzebowski, *Die Residenzen der Preussischen Bischöfe bis 1525, Toruń 2007*, ss. 71–108, 112–126, 130–131.

biskupi warmińscy wykorzystywali jako swoją stałą siedzibę kolejno zamki w Braniewie (do 1340 r.)², Orneć (1341–1349/1350)³ i Lidzbarku Warmińskim (1351–1795)⁴.

Dodatkowo na wymienionej mapie Herrmann nie oznaczył Fromborka jako siedziby kapituły warmińskiej oraz nie zaznaczył inkastellowanego zespołu kolegiackiego w Dobrym Mieście. Mało jasne są także przesłanki, jakie skłoniły autora do umieszczenia na mapie zamku w Bartązku (błędnie wiązane z sąsiednią wsią Bartąg), obiektu, który dotychczas nie został odnaleziony, co uniemożliwia określenie, jakiego rodzaju była to budowla – murowana czy drewniano-ziemna? Sam autor stwierdził: „Nur von zwei Burgen (Bischofsburg und Bertung) haben wir keine nähere Kenntnis” (s. 255).

W kategoriach przeoczenia należy traktować pominięcie XV-wiecznego kościoła wiejskiego z Lindenau (pol. Lipowina, pow. braniewski) zniszczonego w 1945 r.⁵

Pomimo tych kilku drobnych uchybień, praca Ch. Herrmanna z pewnością stanowi cenny wkład do słabo jeszcze opracowanego zagadnienia średniowiecznej architektury murowanej na obszarze Prus. Stanowi ona bardzo solidną podstawę do dalszych badań nad tą problematyką.

Jerzy Kielbik, Grzegorz Świdorski

Jack Repcheck, *Sekret Kopernika. Jak się zaczęła rewolucja naukowa*, przełożył Przemysław Bandel, Dom Wydawniczy REBIS, Poznań 2008, ss. 232.

Jak pisał Johann Wolfgang Goethe: „Ze wszystkich odkryć i poglądów żadne być może nie wywarły większego wpływu na ducha ludzkości od teorii Kopernika” (motto, s. 8). Z dużym uznaniem należy więc powitać nowo wydaną popularyzatorską książkę o Mikołaju Koperniku. Praca pojawiła się najpierw w wersji anglojęzycznej, a obecnie w przekładzie polskim. Jest to tym bardziej godne uwagi, że ostatnio wzrosło zainteresowanie postacią wielkiego astronoma po tym, kiedy odnaleziono po latach miejsce jego pochówku¹. Doczesne szczątki uczonego, których identyfikacja – jak wszystko na to wskazuje – zakończyła się sukcesem, mają zostać powtórnie pogrzebane w związku z obchodami jubileuszu 750-lecia kapituły warmińskiej, przypadającego w 2010 r. Kopernikowi zostanie wówczas wystawiony okazały sarkofag.

Wydaje się, że tytuł książki powinien brzmieć raczej *Fenomen Kopernika*, ponieważ skromny kanonik fromborski pracował w samotności i bez rozgłosu, a ze swej pracy nie miał żadnych

² F. Buchholz, *Braunsberg im Wandel der Jahrhunderte. Festschrift zum 650. jährigen Stadtjubiläum am 23. und 24. Juni 1934*, Braunsberg 1934, s. 16; M. Jarzebowski, op. cit., ss. 72, 74; V. Röhrich, *Geschichte des Fürstbistums Ermland*, Braunsberg 1925, ss. 109–112, 126.

³ M. Jarzebowski, op. cit., ss. 83–84; V. Röhrich, *Geschichte des Fürstbistums Ermland*, Braunsberg 1925, s. 126.

⁴ M. Jarzebowski, op. cit., ss. 89, 91; A. Szorc, *Biskupi warmińscy w Lidzbarku 1350–1779*, w: *Historia Lidzbarka Warmińskiego*, red. K. Mikulski, E. Borodij, Lidzbark Warmiński 2008, s. 143.

⁵ Por. M. Arszynski, M. Kutzner, *Katalog zabytków sztuki w Polsce. Województwo elbląskie. Braniewo, Frombork, Orneć i okolice. Tekst, w: Katalog zabytków sztuki w Polsce, Seria Nowa, t. II, z. 1*, red. J. Z. Łoziński, B. Wolff-Łozińska, Warszawa 1980, s. 133.

¹ Należy podkreślić wartość trafnych ustaleń Jerzego Sikorskiego w kwestii miejsca spoczynku szczątków Kopernika. Badacz od kilku dziesięcioleci wskazywał to miejsce, a niejako podsumowaniem jego spostrzeżeń jest artykuł: J. Sikorski, *Kanonikat – ołtarz – grób. Obsada kanonikatów a przydział ołtarzy oraz kwestia pochówków w katedrze fromborskiej w XV–XVIII wieku*, *Komunikaty Mazursko-Warmińskie* (dalej: KMW), 2005, nr 2, ss. 157–216. Zob. także idem, *Marcin Kromer a tradycja kopernikańska na Warmii*, *Studia Warmińskie*, 1989, t. 26, s. 143 i n.